

تحليل نقش عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت استان سیستان و بلوچستان

مؤلف:

حمیدرضا گلثومیان

انتشارات دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران

۱۴۰۳

سرشناسه	: گلثومیان، حمیدرضا، ۱۳۷۴
عنوان و نام پدیدآور	: تحلیل نقش عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت استان سیستان و بلوچستان / حمیدرضا گلثومیان
مشخصات نشر	: تهران: ارتش جمهوری اسلامی ایران، دانشگاه فرماندهی و ستاد، انتشارات دافوس، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری	: ۱۴۸ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۸۳۳۰-۵۸-۷
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۴۸-۱۳۳.
موضوع	: امنیت مرزی - ایران - سیستان و بلوچستان Border security - Iran - Sistan and Baluchestan سیاست جغرافیایی - ایران - سیستان و بلوچستان Geopolitics - Iran - Sistan and Baluchestan (Province)
شناسه افزوده	: ایران، ارتش، دانشگاه فرماندهی و ستاد، انتشارات دافوس
شناسه افزوده	: Iran, Army, Command & Staff University, Dafoos Publisher
شماره کتابشناسی ملی	: ۹۸۶۳۳۸۸
اطلاعات رکورد	: فیپا
کتابشناسی	

عنوان: تحلیل نقش عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت استان سیستان و بلوچستان

مؤلف: حمیدرضا گلثومیان

صفحه آرای: سبجان فرشادفر

طراح جلد: میلاد فرهادی

ناشر: دافوس

شمارگان: ۱۰۰۰

تعداد صفحه: ۱۴۸ ص

نوبت چاپ: چاپ اول

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳

چاپ و صحافی: مدیریت چاپ، انتشارات و فصلنامه دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا

قیمت: ۱.۷۰۰.۰۰۰ ریال

نشانی: تهران، میدان پاستور، خیابان دانشگاه جنگ، دانشگاه فرماندهی و ستاد، انتشارات دافوس

تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۱۴۱۹۱ - ۰۲۱-۶۶۴۷۰۴۸۶

مسئولیت صحت مطالب بر عهده مؤلف می باشد.

کلیه حقوق برای دافوس آجا محفوظ است. (نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است).

فهرست

۱۵.....	فصل اول مفاهیم و اصطلاحات
۱۶.....	رابطه‌ی ژئوپلیتیک و امنیت
۱۷.....	ژئواستراتژی و استراتژی امنیت ملی
۱۹.....	قوم و قومیت
۲۰.....	بحران ژئوپلیتیکی
۲۱.....	وزن ژئوپلیتیکی
۲۲.....	علاقه ژئوپلیتیکی
۲۲.....	چالش ژئوپلیتیکی
۲۳.....	فرصت ژئوپلیتیکی
۲۳.....	مفهوم امنیت
۲۸.....	سطوح امنیت
۲۸.....	امنیت بین‌المللی
۳۰.....	امنیت منطقه‌ای
۳۱.....	امنیت ملی
۳۲.....	امنیت فردی
۳۳.....	ابعاد امنیت
۳۳.....	امنیت نظامی
۳۴.....	امنیت سیاسی
۳۵.....	امنیت اقتصادی
۳۷.....	امنیت اجتماعی
۳۸.....	امنیت زیست‌محیطی
۴۰.....	امنیت سایبری
۴۱.....	مفهوم مرز و سرحد
۴۵.....	انواع مرز
۴۵.....	مرزهای طبیعی
۴۶.....	مرزهای هندسی

۴۶.....	مرزهای متروکه
۴۷.....	مرزهای تطبیقی
۴۷.....	مرزهای تحمیلی
۴۸.....	مرزهای قومی
۴۸.....	مرزهای استعماری
۴۹.....	کارکردهای مرز
۴۹.....	کارکرد دفاعی - امنیتی مرز (مرز به عنوان یک مانع)
۵۰.....	کارکرد ارتباطی - تجاری (مرز به عنوان یک پل ارتباطی)
۵۱.....	منابع و منشأ تهدیدات مرزی
۵۱.....	طولانی بودن مرزها و تعدد همسایگان و تنوع محیطی
۵۲.....	مرزهای تحمیلی و تداخل قومی - فرهنگی با کشورهای همجوار
۵۳.....	عدم توسعه یافتگی مناطق پیرامونی و مرزی
۵۴.....	چالش‌ها و اختلافات زیست محیطی و منابع طبیعی
۵۵.....	اوضاع نامساعد و بی ثباتی کشورهای همجوار
۵۵.....	عدم استراتژی مناسب و منسجم در مدیریت مرزی
۵۷.....	فصل دوم نظریه‌های مرتبط
۵۸.....	نظریه‌های پوتینکا پیتر هاگت
۶۳.....	تنوری آیکونوگرافی و سیر کولاسیون ژان گاتمن
۶۴.....	نظریه هارتشورن (نیروهای مرکزگرا و مرکز گریز)
۶۷.....	فصل سوم نقاط ضعف ژئوپلیتیکی
۶۸.....	فقر عمومی
۶۹.....	محرومیت
۶۹.....	مهاجرت
۷۰.....	علل اقتصادی
۷۰.....	علل طبیعی
۷۱.....	علل فرهنگی و اجتماعی
۷۱.....	موقعیت حاشیه‌ای در سازمان سیاسی و قضایی کشور
۷۲.....	یک طرفه کنترل شدن نوار مرزی توسط ایران

۷۳.....	ضعف دیپلماسی سیاسی ایران در رابطه‌ی با حقایق هیرمند.....
۷۶.....	اقلیم خشک.....
۷۷.....	بیکاری.....
۷۸.....	جمع‌بندی.....
۸۱.....	فصل چهارم نقاط قوت ژئوپلیتیکی.....
۸۲.....	دسترسی به آب‌های آزاد و مرز آبی.....
۸۲.....	ارتباط کشورهای آسیای مرکزی به آب‌های آزاد.....
۸۴.....	معادن فراوان.....
۸۴.....	بندر چابهار تنها بندر اقیانوسی ایران.....
۸۶.....	سواحل عمیق و مناسب پهلوگیری کشتی‌های اقیانوس‌پیما.....
۸۸.....	گمرکات.....
۸۹.....	نیروی کار جوان.....
۹۰.....	تنوع اقلیمی.....
۹۱.....	جاذبه‌های گردشگری.....
۹۲.....	جمع‌بندی.....
۹۵.....	فصل پنجم فرصت‌های ژئوپلیتیکی.....
۹۶.....	تعامل با مرزبانان همسایه.....
۹۷.....	موقعیت ژئواکونومیک و ژئواستراتژیکی.....
۹۷.....	اهمیت ترانزیتی ایران.....
۹۸.....	مزیت‌های ترانزیت از طریق ایران.....
۱۰۰.....	بسیج مردمی.....
۱۰۲.....	موقعیت ممتاز برای انتقال انرژی.....
۱۰۴.....	منطقه آزاد چابهار.....
۱۰۵.....	پتانسیل انرژی‌های نو.....
۱۰۵.....	بادهای ۱۲۰ روزه سیستان.....
۱۰۶.....	انرژی خورشیدی.....
۱۰۶.....	انرژی امواج.....
۱۰۷.....	خط کشتیرانی چابهار-مسقط برای حمل بار و مسافر.....

۱۰۷.....	صیادی
۱۱۱.....	فصل ششم تهدیدهای ژئوپلیتیکی
۱۱۲.....	تفاوت‌های ایدئولوژیک
۱۱۳.....	پدیده‌ی قاچاق
۱۱۳.....	قاچاق مواد مخدر
۱۱۴.....	قاچاق کالا
۱۱۵.....	قاچاق سوخت
۱۱۶.....	قاچاق انسان
۱۱۷.....	تروریسم
۱۱۸.....	گروه تروریستی جندالله به سرکردگی عبدالمالک ریگی
۱۲۰.....	گروهک تروریستی جیش النصر
۱۲۱.....	گروهک تروریستی جیش العدل (جیش الظلم)
۱۲۲.....	گروهک تروریستی الفرقان
۱۲۲.....	گروهک تروریستی انصار
۱۲۳.....	گروهک تروریستی سپاه صحابه ایران
۱۲۳.....	بی‌ثباتی سیاسی کشورهای همسایه
۱۲۳.....	بی‌ثباتی سیاسی افغانستان
۱۲۴.....	بی‌ثباتی سیاسی پاکستان
۱۲۴.....	حضور نیروهای متخاصم فرا منطقه‌ای
۱۲۵.....	استفاده سیاسی افغانستان از حقایق هیرومنند
۱۲۷.....	تحصیل روحانیون اهل سنت در کشورهای با ایدئولوژی وهابیت
۱۲۸.....	ناسیونالیسم بلوچ
۱۲۹.....	بحران‌های زیست‌محیطی
۱۳۰.....	جمع‌بندی
۱۳۳.....	منابع
۱۳۴.....	منابع فارسی
۱۴۶.....	منابع انگلیسی
۱۴۸.....	وبگاه

ژئوپلیتیک یا سیاست زمین، نقش عوامل جغرافیایی را بر سیاست کشورها اعم از سیاست‌های امنیتی، اقتصادی، خارجی و غیره بررسی می‌کند. از طرفی می‌توان ژئوپلیتیک را علم به کارگیری ظرفیت‌های جغرافیایی برای رقابت و سلطه بر دیگر مناطقی که تحت تصرف دیگر قدرت‌ها هستند دانست. بدین ترتیب علم ژئوپلیتیک نقش و اثرگذاری امکاناتی را که جغرافیای یک کشور در اختیار حکومت آن کشور قرار می‌دهد تا بتواند در عرصه بین‌المللی به نقش‌آفرینی سیاسی بپردازد و نقشی اثرگذار را ایفا کند مورد مطالعه و بررسی قرار می‌دهد. یکی از دغدغه‌های اصلی حکومت‌ها تأمین امنیت در نواحی مرزی در طول تاریخ بوده است. لذا ژئوپلیتیک و امنیت دورکن جدایی‌ناپذیر از یکدیگر هستند و با هم رابطه‌ی تنگاتنگی دارند و می‌توان گفت امنیت مفهومی ژئوپلیتیکی است. علم ژئوپلیتیک با ایجاد ارتباط میان سه مؤلفه، جغرافیا، سیاست و قدرت همواره سعی نموده است تا امنیت را در سطوح مختلف، محلی، ملی، منطقه‌ای و حتی بین‌المللی تأمین کند؛ بنابراین دولت‌ها برای تأمین امنیت ملی خود از عوامل ژئوپلیتیکی که درواقع همان عوامل قدرت ملی هستند بهره‌برداری می‌کنند تا بتوانند خواست‌های سیاسی خود را به مرحله اجرا در بیاورند. همان‌گونه که مشخص است، بین عوامل ژئوپلیتیکی و سیاست‌های امنیتی کشورها رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد و دولت‌ها با توجه به موقعیت ژئوپلیتیکی خود اقدام به سیاست‌گذاری‌های امنیتی در نواحی مرزی می‌کنند. کشور ایران موقعیت مرکزی نسبت به کشورهای همسایه خود دارد و در امنیت و ناامنی حوزه‌های ژئوپلیتیکی اطراف خود هم اثرگذار و هم اثرپذیر است که نقش دوگانه‌ای را به ایران داده است. به همین دلیل ناامنی در حوزه‌های ژئوپلیتیکی پیرامون ایران به‌شدت بر امنیت داخلی ایران اثرگذار است و ناامنی و بی‌ثباتی ایران قطعاً بر امنیت کشورهای همجوار که در حوزه نفوذ ژئوپلیتیکی ایران قرار گرفته‌اند اثرگذار خواهد بود. کشورهایی که در حوزه ژئوپلیتیکی فلات ایران (شامل افغانستان و پاکستان)، قرار گرفته‌اند به‌شدت امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را تحت تأثیر خود قرار داده‌اند و ایران به‌عنوان یک حکومت مقتدر و باثبات همواره سعی نموده است تا با این چالش‌های امنیتی که این کشورها برای ایران ایجاد کرده‌اند مقابله کند و تا حد امکان ناامنی‌های

موجود را از بین ببرد. ایران به دلیل موقعیت خاص ژئوپلیتیکی خود تحت تأثیر ناامنی‌های مختلفی قرار گرفته است که امروزه نیز در فضای سرزمینی ایران قابل مشاهده است و حکومت مرکزی همواره سعی نموده است تا با این چالش‌ها و حفره‌های حکومت تا حد امکان مقابله کند و آن‌ها را برطرف نماید اما تاکنون نتوانسته است به‌طور کامل و مؤثر این چالش‌ها را برطرف نماید. ازجمله نواحی مهم و بحران‌خیز ایران استان سیستان و بلوچستان است که در تأمین امنیت ملی ایران نقش به سزایی را ایفا می‌نماید؛ چرا که عوامل ژئوپلیتیکی متعددی در ناامنی استان سیستان و بلوچستان دخالت دارند. قاچاق مواد مخدر و شرارت‌های مرتبط با آن واقعیتی است که انکار آن بیهوده است، اما باید توجه داشت که این مشکل خود زائیده فقر گسترده و عمومی در سیستان و بلوچستان است. هزینه‌ای که کشور در این رابطه می‌پردازد، به مراتب بالاتر از هزینه‌ای است که می‌توان در یک برنامه‌ریزی حساب شده برای فقرزدایی کرد. این نکته را نیز نباید نادیده گرفت که اهداف سیاسی با قاچاق مواد مخدر و سوخت گره خورده و مطمئناً با حمایت قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای انجام می‌شود تا امنیت این استان مهم و استراتژیک که مساحتی تقریباً به اندازه‌ی کشور سوریه دارد و حدود ۱۱ درصد وسعت کشور را در بر می‌گیرد همواره دچار چالش‌های فراوانی باشد و چالش‌های زیادی را برای امنیت ملی ایران به وجود بیاورد. در این میان نباید نقش موقعیت جغرافیایی سیستان و بلوچستان را نادیده گرفت، موقعیت جغرافیایی این استان ویژگی‌هایی به این منطقه داده که همواره سیاست‌های امنیتی جمهوری اسلامی ایران را تحت تأثیر خود قرار داده است و از منظر ژئوپلیتیکی این ناحیه می‌تواند به‌خوبی موازنه قدرت و امنیت را به نفع یا به ضرر جمهوری اسلامی ایران برهم بزند و منبع تهدید یا فرصت برای امنیت ایران در سطوح مختلف نظامی، سیاسی، اقتصادی باشد. ناحیه جنوب شرق ایران از لحاظ ژئوپلیتیکی همواره از اهمیت فراوانی برخوردار بوده است پس از انقلاب اسلامی و روی کار آمدن جمهوری اسلامی ایران بر اهمیت و تأثیرگذاری عوامل ژئوپلیتیکی بر امنیت این منطقه افزوده شد و ویژگی‌های ثابت و متغیر ژئوپلیتیکی بر امنیت این استان

بسیار تأثیر گذار است. به طور خلاصه می توان معضلات عمده ی ژئوپلیتیکی در سیستان و بلوچستان را به شرح ذیل بیان کرد:

در حاشیه قرار گرفتن استان سیستان و بلوچستان امری واضح و انکار نشدنی است. بدین ترتیب بحث مرکز پیرامون در واحدهای سیاسی، عمدتاً در نواحی مرکزی (پایتخت) و نواحی حاشیه ای (مرزها) متجلی می شود، باید اذعان نمود که مرکز و پیرامون در واحدهای سیاسی به شدت به یکدیگر وابسته هستند و دارای رابطه ای دوطرفه می باشند. از گذشته تا به امروز وابستگی امنیتی نواحی مرکزی به پیرامونشان به شدت در حال افزایش بوده و هست به طوری که هر گونه ناامنی در مرزها به شدت امنیت ملی کل کشور را تحت تأثیر خود قرار می دهد. به هر حال ناحیه جنوب شرق ایران پتانسیلها و ظرفیت های فراوانی برای رشد اقتصادی و توسعه ایران دارد. تا زمانی که این منطقه در انزوای جغرافیایی قرار داشته باشد قطعاً ایران نمی تواند به رشد و توسعه دست یابد، چرا که این ناحیه در یک حصار جغرافیایی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی محصور شده است و هیچ گونه پیوندی با سایر نواحی ندارد. از طرفی نیز همسایگی منطقه جنوب شرق ایران با دو کشور بی ثبات افغانستان و پاکستان باعث گردیده است تا مقر بسیاری از سازمان های تروریستی و بنیادگرا مانند داعش، القاعده، طالبان، جیش العدل، جندالله و... در این کشورها شکل بگیرد و بدون هیچ گونه مزاحمتی از سوی دولت های مرکزی این کشورها به کار خودشان ادامه دهند و دست به اقدامات تروریستی در نواحی مرزی ایران بزنند و امنیت این منطقه را مختل و با چالش های فراوانی روبرو کنند و هزینه جانی و مالی فراوانی را برای کشور به وجود بیاورند. همچنین همجواری این استان با هلال طلایی باعث گردیده است تا بیشتر مواد مخدر از این ناحیه به سایر مناطق ترانزیت شود که مهم ترین دلیل آن جغرافیای طبیعی منطقه است. وجود نواحی خشک، کویری و بیابانی مرزی با افغانستان و پاکستان یعنی از تایید و نمکزار خواف تا زابل و از آنجا تا میرجاوه و گواتر شرایط نامساعد طبیعی ولی مساعد برای قاچاقچیان را ایجاد کرده است (شاه بهرامی و عزتی، ۱۳۸۹: ۶۲).

بنابر آمار سازمان ملل، حدود ۹۰ درصد تریاک جهان را افغانستان تولید می‌کند و تقریباً ۳۰ درصد تولید ناخالص داخلی افغانستان را اقتصاد تریاک تشکیل می‌دهد و میلیون‌ها افغانستانی به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم از آن بهره می‌برند. متأسفانه بیشتر کشت خشخاش در منطقه جنوب غرب افغانستان در ولایت هلمند متمرکز شده است (Unode, 2007). این ولایت در نزدیکی مرزهای جنوب شرقی ایران قرار دارد و وجود مرزهای طولانی با دو کشور افغانستان و پاکستان مزیدی بر این علت شده است و کنترل و مدیریت مرز را با چالش‌های ژئوپلیتیکی فراوانی روبرو کرده و هزینه‌های جانی و مالی فراوانی را بر جمهوری اسلامی ایران تحمیل کرده است. همچنین تفاوت‌های قومی، مذهبی و ایدئولوژیک قوم بلوچ در داخل و خارج فضای سرزمینی ایران چالش‌هایی را برای حکومت جمهوری اسلامی به وجود آورده است. جمعیت بومی این ناحیه را دو قوم بلوچ و سیستانی تشکیل می‌دهد. به لحاظ مذهبی بیشتر جمعیت این منطقه را بلوچ‌های سنی و سیستانی‌های شیعه تشکیل می‌دهند. اکثریت جمعیت این منطقه را سنی‌های حنفی تشکیل می‌دهند و جمعیت ساکن در کشورهای افغانستان و پاکستان اکثریت اهل تسنن را تشکیل می‌دهند و تقریباً یکپارچگی مذهبی وجود ندارد؛ و این خود باعث شده است که با اکثریت جمعیت شیعه ایران همبستگی و همگرایی لازم را نداشته باشند و در بعضی مواقع حتی خواستار جدایی طلبی و واگرایی از بدنه‌ی اصلی کشور و تشکیل سیستان و بلوچستان بزرگ بر اساس عامل وجودی مذهب باشند؛ که مهم‌ترین عامل آن را می‌توان تحصیل بسیاری از رهبران و روحانیون اهل سنت بلوچ در کشورهای پاکستان، افغانستان و عربستان دانست که به تبع آن تحت تأثیر ایدئولوژی‌های رادیکال این کشورها قرار می‌گیرند و درک مشترکی از اسلام در میان آن‌ها به وجود می‌آورد. از سوی دیگر طالبان اندیشه خروج از انزوای جغرافیایی و دسترسی به دریا به واسطه تصرف دو ایالت پشتونستان و بلوچستان پاکستان همیشه در سر پرورنده است. در این صورت، خطر تجزیه بلوچستان ایران نیز با توجه به یکدستی مذهبی بین آن و طالبان پیش خواهد آمد بنابراین ایران در رابطه با تجزیه بلوچستان با دو چالش

احتمالی مواجه خواهد بود. اولی ناسیونالیسم بلوچ در پاکستان و دیگری خطر افراط‌گرایی طالبان در منطقه (طلوعی، ۱۳۹۵: ۱۱۵).

از سوی دیگر حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای در منطقه جنوب غرب آسیا باعث گردیده است تا همواره چالش‌های امنیتی را برای جمهوری اسلامی ایران به وجود آورند از جمله آن‌ها می‌توان به حمایت از گروه‌های تروریستی همانند طالبان، جندالله، داعش و... اشاره کرد. ناامنی و بی‌ثباتی در کشورهای همسایه بستر مناسبی را برای شکل‌گیری این‌گونه گروه‌های تروریستی را فراهم آورده است و حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای نیز حضور آن‌ها را تقویت می‌کند. همچنین شرایط جغرافیایی نیز زمینه‌های لازم را فراهم کرده است به گونه‌ای که پس از هر حمله تروریستی به داخل خاک ایران و ایجاد ناامنی به سرعت به داخل مرز کشورهای مجاور فرار می‌کنند و مورد حمایت مالی و نظامی این قدرت‌ها قرار می‌گیرند. در پایان می‌توان گفت مهم‌ترین چالش ژئوپلیتیکی که امنیت این منطقه را به خطر انداخته و باعث گردیده است رشد و توسعه این منطقه کاهش یابد. بحث حقایق هیرمند است و عدم پابندی کشور افغانستان به قرار داد ۱۳۵۱ باعث شده است تا میزان آب ورودی به منطقه سیستان بسیار کم باشد و روابط اکولوژیکی و محیط زیست این منطقه را به کلی نابود کرده است.